

Moteriškoji knygnešystės linija: Petro Mikolainio laišškai Mortai Zauniūtei

Žydronė KOLEVINSKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
zydrone.kolevinskiene@leu.lt

The Female Line of Book- smuggling: The Letters of Petras Mikolainis to Morta Zauniūtė

Santrauka

Straipsnyje pristatomi knygnešio, leidėjo, publicisto Petro Mikolainio laišškai sužadėtinei knygininkei, leidėjai, bibliografei Mortai Zauniūtei, rašyti nuo 1899-ųjų iki 1909 metų ir saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Laiškų analizėje išryškinamas tarpasmeninių santykių modelis, susiformavęs XIX amžiaus pabaigos lietuvių kultūrininkų aplinkoje. Pastebima, kad stiprėja moterų ir vyrų bendradarbiavimo, bendravimo ir bendrumo ryšiai. Tai liudija P. Mikolainio epistolinis

palikimas. Moterys buvo matomos viešojoje erdvėje, bičiuliškuose susiėjimuose, tačiau jų autoritetas, veikla vis dėlto buvo sunkiai pripažįstami. Straipsnyje keliamas klausimas: kodėl lygiaverte partneryste paremti vyro ir moters santykiai nevirto lygiaverčiu jų palikimo įamžinimu, vienodu įsitvirtinimu lietuvių kultūros istorijoje?

Esminiai žodžiai: knygnešys, tautinis atgimimas, tautinė šeima, laišškai, vyrų ir moterų bendravimo ir bendradarbiavimo modeliai.

Summary

The article presents the letters of the book smuggler, publisher Petras Mikolainis to his fiancée and colleague publisher Morta Zauniūtė. These letters are located in Petras Mikolainis' personal archive held at Vilnius University. There are two hundred and nine letters of Mikolainis to Zauniūtė dating from 1899 to 1909. The article talks about the formation of new male-female cooperation and mutual relations in the Lithuanian culture of 2nd half of the 19th century.

The main point of the research: why in that period of the history of literature and culture of Lithuanian, educated Lithuanian women only remained the wives of book smugglers and marginal struggles for the Lithuanian spirit?

Keywords: book smuggler, national revival, national family, letters, the models of male and female cooperation and mutual relations.

Kontekstinės atramos

Monografiuose, studijose, pristatatančiose XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios Lietuvos visuomeninio, kultūrinio, literatūrinio gyvenimo konceptus, brėžiami tradicinės ir netradicinės, t. y. tautinės šeimos kontūrai. Aptariant vyriškosios ir moteriškosios tapatybės problematiką akcentuojama, kad XIX amžiaus pabaigoje išryškėjęs sąmoningas tautiškumas lėmė ir moterų savirefleksiją – vertybinę slinktį iš privačios erdvės į viešąją, iš objekto – į

subjektą. Šiuos pokyčius ženklino lietuvių kultūroje fiksuojami vyrų ir moterų bendradarbiavimo, bendravimo ir bendrumo, t. y. partnerystės ryšiai.

Tautinio atgimimo veikėjai pateikė naujos tautinės lietuvių šeimos modelio projektus, kuriuose pabrėžti kitokie (nei tradicinėje šeimoje) santuokos sudarymo motyvai, dvasinės vertybės. Inteligentija formavo savitą lietuvių šeimos modelį. Jame nebuvo apibrėžti jos narių vaidmenys. Vyro aspiracijoms pritarianti žmona ir patriotiškai išauklėti vaikai tapo idealios tautinės šeimos simboliu. Vyrų matė save tik

visuomenės ir kultūros veikėjais, o ne šeimos dalimi. XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių inteligentams šeimos kūrimas tapo dar vienu lietuviybės puoselėjimo darbu, t. y. priemone tautiniams idealams įgyvendinti. Intelligentijos propaguojami ir siūlomi vedybų santykiai neformavo ir nesiekė intymaus šeimos gyvenimo. Daugiausia jis buvo nukreiptas į visuomeniškumą, o ne į privatumą bei individualumą. (Marcinkevičienė, 1999, 177)

Daugumos to meto kultūros aktyvistų, visuomenininkų biografijose jausminis tapatybės aspektas sąmoningai neplėtojamas. Tai iliustruojama asmeniniais pavyzdžiais: Jono Basanavičiaus, Petro Kriaučiūno, Petro Mikolainio, Jono Šliūpo, Juozo Tūbelio, Vlodo Zubovo, Vlodo Putvinskio ir daugelio kitų autobiografijose, dienoraščiuose, užrašuose, laiškuose ryškėja nuosekliai formuotas tam tikras asmenybės tipas, kuriame eliminuojami jausmai. Vienintelė dominuojanti tarpasmeninių santykių tendencija – vyrai turi dirbti tautos labui, savo privatų gyvenimą aukoti visuomenės reikalams.

Pabrėžtina, kad ne tik vyrų, bet ir moterų dėmesys daugiau buvo nukreiptas į viešumą, o ne į privatumą ar asmeniškumą. Sąmoningai deklaruojama lietuviybė, paremta aktyvia visuomene veikla – pamatinė XIX–XX amžių sandūros idėja, tikrinama ir realizuojama daugelio moterų gyvenimuose. Morta Zauniūtė, Gabriela Eleonora Mol-Basanavičienė, Zofija Zaleskaitė-Kriaučiūnienė, Felicija Povickaitė-Bortkevičienė, Marė Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė, Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė ir kt. buvo matomos viešojoje erdvėje, bičiuliškuose susiėjimuose. Tačiau jų autoriteto pripažinimas buvo komplikuoatas, tiesiogiai priklausomas nuo vyriškosios laikysenos. (Svarbesnes pozicijas buvo užėmusios tik moterys rašytojos, pavyzdžiui, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė.)

Šiame straipsnyje telkiamasi ties moteriškąją knygnešystės liniją, kuri rekonstruojama per vyriškuosius tekstus ir dažniausiai ne viešus, oficialius, bet privačius – laiškus, dienoraščius, užrašų knygeles. Pažymėtina, kad vyriškoji knygnešystės linija išpildyta nuosekliai ir, atrodo, iki galo: parašytos knygnešų, tautinio atgimimo dalyvių autobiografijos, atsiminimai, kur akcentuojami „tapimo lietuviu“ ir „tarnystės tėvynei“ motyvai. Tyrimo objektu pasirinkti Petro Mikolainio laiškai bendradarbei sužadėtinei Mortai Zauniūtei atveria tuo metu naujai besiformuojantį, modernesnį vyrų ir moterų tarpasmeninių santykių modelį ir jo komplikuoatą ryšį su realybe. P. Mikolainio laiškai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje Lietuvių rašytojų, mokslo ir visuomenės veikėjų fonde (VU

MB RS F1–F471)¹. Laiškų M. Zauniūtei iš viso yra du šimtai devyni ir jie sudaro didžiausią P. Mikolainio korespondencijos dalį. Visi laiškai rašyti ranka, rašaliniu parkeriu, kai kurie ant *Vienybės Lietuvininkų* (1902–1903, 1913–1915 metais P. Mikolainis buvo šio laikraščio redaktorius) ar JAV Imigracijos tarnybos firminių lapų (čia P. Mikolainis dirbo 1903–1913 metais). Šie laiškai yra vertingi lietuvių kultūros asmenybių gyvenimo liudijimai – su įvairiomis knygnešystės reikalų tvarkymo smulkmenomis, buitines detalėmis, praskleidžiantys ir rašiusiųjų mąstyseną². Laiškas – ne tik konkretaus asmens tekstas su tam tikra užkoduota informacija, bet ir pokalbio nuotraipa. Neturėdami M. Zauniūtės laiškų, galime tik apytiksliai rekonstruoti jos ir P. Mikolainio dialogą, jų tarpusavio santykius, kultūrinę aplinką. Pagrindinė straipsnyje reiškiamą mintis: nors XIX amžiaus pabaigos lietuvių inteligentija sąmoningai projektavo šeimos modelį, formavo lygiateisės vyro ir moters partnerystės principus bei juos viešai deklaravo, šis modelis konkrečiu P. Mikolainio ir M. Zauniūtės atveju realybėje „nesuveikė“.

Biografijų eskizai

Petras Mikolainis įeina į lietuvių kultūros istoriją kaip vienas žymiausių varpininkų, tautinio atgimimo veikėjų (Kaluškevičius, Misius, 2004, 312–313). Jis gimė 1868 m. gegužės 25 d. Vilkaviškio apskrities Vištyčio valsčiaus Čižiškių kaime. „Vieną 1881 m. žiemą Mikolainis lankė Vištyčio pradžios mokyklą, kur tuomet mokytojavo K. Račyla, išmokęs jį rusų kalbos. Aukštesnio formalaus išsilavinimo Mikolainis neįgijo“ (Mikulėnienė, Selenis, 2012, 17).

¹ Toliau straipsnyje cituojant laiškus iš šio fondo bus nurodoma tik jų data.

² Šiame straipsnyje P. Mikolainio laiškai M. Zauniūtei publikuojami ir išsamiai aptariami pirmą kartą (iki tol tik rašytoja Birutė Baltrušaitytė savo kūryboje yra reflektavusi jų susirašinėjimą). Straipsnio autorė šia tema skaitė pranešimą konferencijoje (žr.: Žydronė Kolevinskienė, 2011, Trys vyrai jungą traukia: P. Mikolainis, P. Kriaučiūnas, J. Mikkola ir jų „pilkieji kardinolai“. – *Vilniaus universiteto Lyčių studijų centro mokslinės konferencijos „M. K. Čiurlionis ir Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė“ pranešimų tezės*. Vilnius, 2011 m. rugsėjo 30 d. – <http://www.lsc.vu.lt/assets/files/Dokumentai/Pranesimu%20tezes.pdf>. Pranešimo tezės tais pačiais metais paskelbtos ir literatūriniu Karolinos Zauniūtės slapyvardžiu: http://vistytis.puslapiai.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1411:p-mikolainis-p-kriauinas-kmikkola-ir-j-pilkieji-kardinolai&catid=1:latest-news. Taip pat publikuotas šiuo slapyvardžiu pasirašytas nedidelis pranešimo fragmentas: http://vistytis.puslapiai.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1339:marta-zauniute&catid=1:latest-news. Straipsnio autorės publikacijomis apie P. Mikolainio ir M. Zauniūtės susirašinėjimą remiamasi knygoje: *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*, 2012, 45.

Atsiminimuose „Iš kovos atgavimui spaudos“ P. Mikolainis rašo:

Kaip atsimenu, tai būdamas bene 10 metų senumo, jau daraktoriavau, tai yra, mokinau kaimynų vaikus jau skaityti ir rašyti. [...] Kaip aš pastojau daraktoriumi – mokytoju, neatmenu. Mano tėvas, Merčius, buvo mokinčiausiu visoje apylinkėje ir jo geismu, matyti, buvo užauginti savo vaikus mokintais, o ne spangais, kaip jis bemokslis vadindavo. (Mikolainis, 2012, 205)

Atsiminimus P. Mikolainis yra spausdinęs *Varpe, Lietuvos žiniose*. Pasirašinėjo Motiejaus Noveskio, amerikiečio slapyvardžiais. Atsiminimai iš *Varpo* gyvenimo publikuoti leidinyje *Knygnešys. 1864–1904* (Mikolainis, 1997, 138–151).

Knygnešystės P. Mikolainis ėmėsi nuo 1887 metų – gabenio lietuvišką spaudą į Lietuvą iš Eitkūnų, paskui iš Tilžės apylinkių:

1887 m. mano pusseserė, tėvo brolio duktė, nutekėjo į Naujininkus, Pajevonio parapijos, pas kurią lankydamasis išgirdau, jog jos kaimynas, Jonas Paukštys gaunąs nuo savo brolio iš Amerikos „lietuvišką gazetą“. Kogreičiausiai nuėjau pas Paukštį ir prašau „gazietų“ kuris manęs nepažindamas nusidavė nieko nežinąs apie jokias „gazietas“ ir tiktai persitikrinęs, jog esu jo kaiminkos pusbrolis patikėjo ir nuėjęs ant tvarto iš pakavonės šiene atnešė tris numerius „Wienibes Lietuwninkų“ didelius kaip paklodes. (Mikolainis, 2012, 215)

P. Mikolainio tėvas Martynas Mikolainis taip pat gabenio draudžiamą literatūrą – naktimis raitas, o dienomis, pasak sūnaus atsiminimų, reikėjo ir kaimynų pasisaugoti. P. Mikolainis atsiminimuose fiksuoja: „laikui bėgant buvau jau išsidirbęs kelius iki Kalvarijai (Suvalkų gub.). Nuo Vištyčio ir Kaupiškių viskas – knygos ir kiti visoki tavorai – revolveriai ir net arakas (saldī degtinė – Ž. K.) buvo gabenami per Gražiškius į Kalvariją“ (Mikolainis, 2012, 221). Kaip pirklys vokiečiai jis keliaudavęs po Lietuvą, pasiekęs ne tik Vilnių ar Kauną, bet ir Mintaują, Rygą. Slapstydamasis nuo rusų žandarų persekiojimų, iš Suvalkijos persikėlė į Tilžę. Tilžėje galvojo ir apie spaustuvinininko amatą, ir apie knygų prekybą, bet ir ten pasidarė nesaugu, nes jį paskundė vokiečių policijai, esą jis rusas, vadinasi, – šnipas iš anapus Nemuno. Būtent tuo metu P. Mikolainis atsikraustė į Rokaičius. 1896 m. vasario 22 d. iš Rokaičių pasitraukė į Berlyną, o paskui išplaukė į Jungtines Amerikos Valstijas: „Amerikoje tuojau padaviau prašymą dėl priėmimo į piliečius, kad po 5 metų galėčiau grįžti Tilžėn kaip Amerikos pilietis ir vėl

varyti savo darbą tolyn – įsteigti knygų krautuve“ (Mikolainis, 1997, 149). Iš Amerikos parvyko 1901 metais, parsiveždamas, jo paties žodžiais, keturiolika skyrių knygų būsimam knygynui.

Įdomu, kad P. Mikolainio atsiminimuose išryškėja jo gana despotiško charakterio bruožai – impulsyvumas, valdingumas, noras, kad aplinkiniai paklustų:

Man už vis patikdavo savo studentus bausti už neišmokimą lekcijų, bet keletas studentų buvo 5–8 metais už mane senesni, jau pusvyriai, ir negalėdamas jų įveikti užsukimu ausies arba įkirtimu linijos į delną, pasakydavau tėvui, kuris jiems dvilinkai atlygindavo, o paskiaus tie studentai vėl man atlygindavo už pasakymą. (Mikolainis, 2012, 207)

Tuos bruožus nesunkiai identifikuojame ir laiškuose sužadėtinei M. Zauniūtei.

Į JAV P. Mikolainis vėl išvyko 1902 metais ir ten gyveno iki pat mirties. JAV lietuvių spaudoje rašyta, kad jis buvęs geras kalbėtojas, agitatorius, polemizavęs su klerikalinės pakraipos žmonėmis, be to, pasižymėjęs tvirtu būdu, laikydamasis žodžio ir buvęs pavyzdingas dviejų sūnų tėvas. Lietuviškoji P. Mikolainio veikla Amerikoje buvo įvairiapusė. Jis redagavo laikraštį *Vienybė Lietuvininkų*, rinko aukas ir šelpė nukentėjusius knygnešius, kitus lietuvių kultūros veikėjus, dirbdamas imigracijos inspektoriumi ir vertėju Niujorke, padėjo ne vienam į JAV atvykusiam lietuviui. Yra išleidęs trisdešimt aštuonias knygas (elementoriai, kalendoriai, H. K. Anderseno pasakas, I. Krylovo pasakėčios, aritmetikos vadovėlis ir kt.), perrašė S. Daukanto istorijos antrąjį tomą, jam tarpininkaujant buvo išleistas Vinco Kudirkos raštų šešiatomis. Lietuviškosios knygos ir bibliografijos istorijoje minėtini du P. Mikolainio sudaryti katalogai: *Suskaita arba statistika visų lietuviškų knygų, atspausių Prūsuoje nuo 1864 metų iki pabaigai 1896 metų* (1987), *Catalogue des livres lithuanien imprimés de 1864 a 1899 hors de russie ou les impressions lithuaniennes sont interdites* (1900). Pastarasis parengtas kartu su M. Zauniūte 1900 metų Pasaulinei parodai Paryžiuje.

1933 metais už aktyvų darbą spaudos draudimo laikais P. Mikolainis buvo pagerbtas Prezidento Antano Smetonos aktu ir apdovanotas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinu su diplomu. Mirė P. Mikolainis 1934 m. sausio 8 d. Bruklina, Niujorke, palaidotas Bronkse. 1997 metų vasarą jo gimtinėje netoli Vištyčio iškilmingai atidengta atminimo lenta (Kočiubaitis, 2008). Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija 2012 metais išleido knygą *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*

(sudarytoja Danguolė Mikulėnienė), kurioje išsamiai pristato P. Mikolainio gyvenimą ir veiklą, supažindina su korespondencija, atsiminimais. Šioje knygoje publikuoti ir keturi P. Mikolainio laiškai M. Zauniūtei iš aukščiau minėto archyvo.

Mortos Zauniūtės (kartais rašoma Marta Zaunytė arba Zaunikė, Morta Saunius) nei autobiografijos, nei prisiminimų nėra išlikę. Knygnešystės istorijoje jos gyvenimas ir veikla nusakyta lakoniškai, tik pačiais bendriausiais bruožais. Ji gimė 1876 m. kovo 22 d. Rokaičiuose, Pakalnės apskrityje, Rytų Prūsijoje, vėliau mokėsi Tilžėje. Čia 1902 metais atidarė knygyną, tad neatsitiktinai pasirašinėdavo Knygininkės slapyvardžiu. Nuo 1930 metų gyveno Klaipėdoje pas seserį Augustę Zauniūtę, kuri buvo pirmoji Mažosios Lietuvos moteris, įgijusi medikės diplomą. M. Zauniūtės biografija fragmentiškai pateikta ir Bostono *Lietuvių enciklopedijoje* (t. 35), kur akcentuojami du dalykai: „Dovo Zauniaus dukte“ ir „Liko netekėjusi, likimui nutraukus jos ryšį su varpininku P. Mikolainiu“ (Nauburas, 1966, 61).

Tai vienas faktų, kai moters vertė pirmiausiai kildinama iš jos santykių su vyrais (tėvu, mylimuoju-sužadėtinium) ir jais grindžiama. „[...] moters istorija nebegali būti parašoma be jai įtaką dariusių vyrų. Ir ‚mato vienetai‘ šioje mąstymo perspektyvoje itin vyriški“ (Bleizgienė, 2011). Tačiau, žvelgdami į Povilo Višinskio, Jono Vileišio, Kazio Griniaus, Jono Šliūpo ir kitų kultūrininkų veiklą, visur aptinkame M. Zauniūtės pavardę: būtent per ją buvo susirašinėjama, ji, mirus Vincui Kudirkai, 1900–1905 metais tvarkė *Varpo* reikalus, buvo *Ūkininko* ir *Naujienų* redakcijų administratorė, kurį laiką – moterų draugijos „Lietuvių šviesa“ pirmininkė (draugija įkurta 1900 m. vasario 25 d. ir gyvavo pora metų), iš Tilžėje esančio savo knygyno sandėlio aprūpindavo inteligentus draudžiama lietuviška spauda.

Lietuvių enciklopedijoje rašoma, kad M. Zauniūtė mirė baigiantis Antrajam pasauliniam karui, „kai teko trauktis nuo artėjančio karo fronto į vakarus. Kur, kada ir kaip mirė – nėra žinių“ (Nauburas, 1966, 61). Kituose šaltiniuose teigiama, kad ji mirė 1945 metais Klaipėdoje. Nežinoma, ir kur M. Zauniūtė palaidota. Kovotoja už lietuvių, knygų platintoja, viena iš to negausaus būrelio žymių XIX–XX amžių sąvartos moterų, liko tik mažai žinoma P. Mikolainio sužadėtinė. Lietuvių knygnešystės, Mažosios Lietuvos ir Suvalkijos krašto istorijai svarbesnis yra P. Mikolainis – knygnešys, varpininkas, leidėjas, publicistas.

Tarp gyvenimo ir pasakojimo apie jį

Pirmoji, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne aptikusi P. Mikolainio laiškus M. Zauniūtei, buvo Birutė Baltrušaitytė-Masionienė. M. Zauniūtės laiškų Lietuvoje nėra išlikusių (jų gali būti JAV lietuvių bibliotekose ar privačiuose fonduose). Moteriškojo balso spragą B. Baltrušaitytė užpildo biografinėje apysakoje „Nueinančioji“ (knyga *Sugrįžimai*), kur, kaitaliodama istorinį ir meninį laiką, atkuria M. Zauniūtės gyvenimą, paaukotą kultūriniais darbais ir sužadėtiniumi, jo veiklai. Į apysaką įkomponuoti archyve rasti P. Mikolainio ir M. Zauniūtės laiškai. M. Zauniūtės gyvenimas, jos portretas ir likimas matomas ne tik kovos už lietuvių, bet ir kovos už savo dvasią perspektyvoje:

Ak, galvojo Morta, o jeigu kas leistų man gyventi iš naujo arba išleistų iš kapo duobės į pasaulį po penkių dešimčių metų, kas aš tada būčiau ir ką pasiskirčiau, ir kas būtų mano darbai, mūsų visų darbai, kurie netgi dabar man regis buvę reikalingi?! Petrai, kur esi? Ne, ne, nesakyk nieko, tavo žiedą lig šiol išnešiojau ant kaklo, matai, tikra sužieduotinė, tik be atpildo, ak juokiesi, juokis, juokis, nesgi nebepasimatysim. Pameni, rašiau tau: gal kuomet susitiksim... (Baltrušaitytė, 1988, 134–135)

M. Zauniūtės biografija su laiškų intarpais pristatoma ir kitoje B. Baltrušaitytės knygoje *Mažosios Lietuvos moterys*:

M. Zauniūtė gimė per patį žiemos virsmą pavasariumi (1875 03 22 – m. 1945 ?), tą pačią dieną, kaip ir Vydūnas ar E. Jagomastas. Kadai su gimimo diena ją sveikino Vydūnas, linkėdamas, kad „dūšios harmoniją apturėti“ galėtų. [...] Senasis Dovas Zaunius (1845–1921) buvo „Birutės“ draugijos pirmininkas (su pertraukomis – 1887–1903) ir bibliotekininkas bibliofilas, prisidėdavo prie įvairiausių kultūros darbų bei renginių (nuo 1900 m. buvo „Varpas“ leidimo komiteto išdininkas ir Pasaulinės Paryžiaus parodos lietuvių ekspozicijos parengimo komiteto narys (1882 m. įsteigė Tilžės-Pakalnės apsk. Lietuvių rinkiminę dr-ją ir pan.); be to, buvo plunksnos žmogus – rašė patriotines eiles. [...] Vieni Zaunių vaikai liko ūkininkauti Rokaičiuose, o vyresnioji Marta persikėlė į Tilžę. Augustė tapo pirmoji Lietuvos moteris, įsigijusi mediko diplomą; sūnus Dovas, studijavęs teisę Miuncheno, Halės, Berlyno, Karaliaučiaus universitetuose, tapo nepriklausomos Lietuvos diplomatu, užsienio reikalų ministru ir pan. (mirė Kaune 1940 m.). Tai išties reta, šviesuolių kaimo žmonių šeima, o Zaunių ūkis Rokaičiuose – Mažosios Lietuvos šviesuolių susibūrimų vieta, čia priglobdavo vokiečių ar rusų valdžios persekiojamus žmones, čia planuota steigti

„Tautišką knygyną“, būsimosios nacionalinės bibliotekos provaizdį. (Baltrušaitytė, 1998, 54, 56–57)

M. Zauniūtės ir P. Mikolainio asmeninės laimės laikotarpis, trukęs nuo 1895 metų rudens iki 1896-ųjų žiemos pabaigos, taip pat ir jų susirašinėjimas 1902–1909 metais, apima reikšmingą M. Zauniūtės viešo ir privataus gyvenimo dalį. 1895-ųjų rudenį jie susipažįsta Rokaičiuose, kai slapstydamasis nuo rusų žandarų persekiojimų P. Mikolainis apsistoja Dovo Zauniaus namuose. Vėliau atsiminimuose P. Mikolainis rašys: „Rokaičiuose išgyvenau nuo pusės spalių mėn. ligi vasario pabaigos, 1896 metų. Zauniuose turėjau tėvišką priėmimą, už ką jiems esu ir šiandien dėkingas. Zauniai tai darė iš tautinio atžvilgio, kaip ilgainiui pas juos atsikėlė visas mūsų krutėjimo ratas“ (Mikolainis, 1997, 148).

P. Mikolainio laiškuose M. Zauniūtei dažni kreipiniai „Tamista“, „Mano Drauge“, paaiškinant taip: „Tamista gal įstabu, jog vadinu Drauge? Tai darau dėlei lygybės, kur abiejų vienodi reikalai ir vienas antram turi pripažinti tiesos, kurių pats norėtų. Sename gyvenime vyras paprastai skaitosi pačios valdininku – naujame – gi – draugu ir sau lygiu“ (1908 m. gegužės 9 d.)³. Tik keliuose laiškuose kreipiamasi „Mano miela ir brangi Morta“. Pirmos laišku eilutės ženklina vyrišką ir moterišką perskyrą: fiksuojama „tam tikra pokalbio asimetrija, nes ta pati situacija skirtingai traktuojama iš dominavimo ir solidarumo pozicijų“ (Masaitienė, 1999, 52).

Svarbiausi M. Zauniūtės lietuviško bibliografinio ir rašto darbo barai, kuriuose ji dirbo kartu su P. Mikolainiu, – tai ruošimasis 1900 metų Pasaulinei parodai Paryžiuje. Ji rinko, kaupė, registravo, siuntinėjo eksponatus, surašė lietuviškuosius spaudinius, parengė ir išleido lietuviškų knygų katalogą ir išsamų jo priedą. *Kataliogas lietuviškų knygų su gotiškomis litaromis* (išspausdino Martynas Jankus Bitėnuose) – dviejų dalių leidinys: bibliografinę dalį parengė M. Zauniūtė, apžvalginę – J. Vanagaitis. Pasak Domo Kauno, „ši „Kataliogą“ su tam tikra išlyga galima vadinti pirmąja lietuvių kalba parašyta Mažosios Lietuvos lietuvių knygos istorija“ (Kaunas, 1986, 151).

Sunkiausia užduotis teko M. Zauniūtei: iš Mažosios Lietuvos leidyklų surinkti Didžiajai Lietuvai skirtas knygas ir laikraščius. Darbą, nors ir sunkų, ji atliko labai greitai... 1900 m. sausio mėnesį M. Zauniūtė turėjo apie 400 spaudos draudimo metų knygų (maždaug 360 pavadinimų) ir keliasdešimt laikraščių, kuriuos suregistravo ir sąsiuvinį nusiuntė į JAV. Ten J. Žilius-Jonila medžiagą suredagavo ir iki Paryžiaus

parodos atidarymo išleido atskiru bibliografiniu leidiniu *Priedas prie statistikos lietuviškų knygų, atspausių Prūsiose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 m.* (Kaunas, 1993, 118–119)

M. Zauniūtės veiklą organizuojant parodą akcentavo ir P. Mikolainis:

Juk tik Zaunias ir Mortos Zauniūtės darbams prisidėjus įvyko, kas įvyko, ir be jų nieko nebūtų buvę. Morta pridėjo visą savo dalį ir dar prisiskolino kas žino kiek užlaikymui Generalio Knygyno krautuvės ir „Varpo“ etc. Administracijos, apie ką tik mes trys tebežinome. Mortai turėtų būti atlyginta labiau negu Jankui. (Mikolainis, cit. pagal: Selenis, 2012, 49).

Santūrų M. Zauniūtės darbo įvertinimą galima aptikti ir P. Mikolainio laiškuose:

Ant ko pasitikėti, su kuom susidėti? Ar ir toliau reiks lygiai kankintis ir erzintis? Per ilgas kankinimas nugresia arba didei viską sutrukdo. Rašai, kad visi trys spaustuvinkai nespėjo atlikti darbo. Bet galima sakyti, kad dar nėra pradžios. Darbo bus ne trims, bet 30 ir daugiau. Tai tik sėjos metas, o kur pjūtė! Jei Tamista pasitrauktum nuo to darbo, tai viskas tur sugriūtų. Jug ir mūsų paroda nusidavė vien per Tamistos prisidėjimą. (1902 m. balandžio 21 d.)

Šaltiniuose apie P. Mikolainį minima, kad 1891 metais Tilžėje jis, šalia spaustuvinko veiklos, buvo įsteigęs lietuviškų knygų ir laikraščių knygyną (sandėlių-parduotuvę), kuris veikė iki 1905 metų. Jam išvykus į JAV nuo 1902 iki 1905 metų knygyno reikalus ir knygų prekybą ėmėsi tvarkyti M. Zauniūtė (Mikulėnienė, Selenis, 2012, 21, 24). *Lietuvių enciklopedijoje* (t. 18) teigiama, kad Tilžėje įsteigtas lietuviškos spaudos sandėlis-parduotuvė (knygynas), aprūpinęs knygnešius, buvo P. Mikolainio, o M. Zauniūtės pavardė ten neminama (Mažiulis, 1959, 427). Išlikusiuose P. Mikolainio laiškuose galima rekonstruoti jų ginčus dėl knygyno. Aišku, kad toje knygyno istorijoje būta kažkas itin nemalonaus, kas įžeidė M. Zauniūtę. „Viename P. Mikolainio laiške yra nuoroda, jog Morta priekaištavusi, kad jis laiką knygyną savo nuosavybe, o ją lyg samdininke. Ir nors sužadėtinis atrėmė šią „netiesą“, tačiau pripažino, kad „vietoje harmonijos kilo antipatija“ (Baltrušaitytė, 1998, 67). Atsiminimuose P. Mikolainis pažymi: „mano siekimas įsteigti knygų krautuvę Tilžėje įvyko p-lės Mortos Zaunytės rūpesčiu, kuri suvaidino labai svarbią rolę mūsų tautinio atsivavimo istorijoje“ (Mikolainis, 1997, 150–151). Šiame kontekste lieka eliminuotas vienas svarbus faktas – P. Mikolainio sužieduotuvės su M. Zauniūte, kuris atsiminimuose niekur neminimas.

³ Visi straipsnyje cituojami laišškai autentiški, jų kalba netaisyta.

Daugelis P. Mikolainio laiškų M. Zauniūtei – oficialaus, šaltoko tono, dalykiški, be švelnesnių jausmų raiškos, su nuolatiniais pamokymais, priekaištais, užgauliojimais, net pykčio protrūkiais. Jų kalba paremta savojo autoriteto įtvirtinimu, akivaizdžiu dominavimu: „Įsitaisyk normališko popieros laiškam rašyti. Šeip labai negerai yra rašyti ant 3–4 lakštelių atskiriu ir dar sulankstant negerai, dėl netinkančio konverto. Tokius laiškus sunku užlaikyti atsakančioje tvarkoje“ (1902 m. spalio 14 d.); „Atmink, kad mano sutaisytam katalogui ir kalendoriui, nereikalauju cenzorių nė abrobatorių!“ (1902 spalio 20). P. Mikolainis priekaištauja M. Zauniūtei dėl įvairių kitų dalykų – laiku negautos siuntos, korektūrų, rašo, kad ji neklausanti jo, o „kažkokių idijotų“ (1902 metų laiškai), kaltina, kad nebenorinti prekiauti knygomis, ir įsakmiai liepia pasiaiškinti, „viską aiškiai surašyti, išdėstyti“. Galiausiai, gavęs atsiųstą M. Zauniūtės fotografiją, pareiškia: „Pagal paveikslą esi labai persimainiusi. Viskas mainosi ant šio svieta, o sykiu ir mes“ (1908 m. gegužės 10 d.).

P. Mikolainio laiškai liudija, kokie nelengvi galėjo būti tie santykiai visuomeninių darbų, gelbstint tiek tėvui, tiek sužadėtiniui, išvargintai moteriai. Juose nesunkiai galima identifikuoti M. Zauniūtės abejones, jos nervinį išsekimą. Dar 1902 m. spalio 11 d. laiške ji rašė bendradarbiui spaustuvininkui Martynui Jankui:

Teko man pereitą naktį apsirgti, kaip rūpesniai suslegia žmogų per daug, tai jau galas. Rašau tai todėl, kad Jūs žinotumėte, jog didelė rolė ir didžiausia rolė mano dabartiniame judėjime yra atlikimas darbų. Jums gal juokinga išrodys, bet visgi pasakysiu, jog nenoriu darbymety mūsų tautos užbaigti gyvenimą kokioj nervų ligoje, o iki tam tai dabar tik keli žingsniai... Jeigu su manim turės atsitikti, tai reikalai, mano vedomi, baisiai mirs ir ant visos eilės metų neatsigriebs ir negalės įeiti į tikrą vėžę – vietininko nėra. Tai dar viena priežastis, ką bjauriai gadino mano nervus.

M. Zauniūtę, augusią išsilavinusioje šeimoje, artimieji manė „gerai“ ištekėsiant. Netikėta jausmų skalė žinomam, bet kartu ir „neaiškiam“ vyrui, jų slaptos sužadėtuovės, P. Mikolainio išvykimas į JAV kėlė artimųjų nepritarimą, jų nerimą: „Pati rašei (10 VII) jog artimiems rodyjant apsivesti, tai galų gale apsiverkdavai“ (1909 m rugpjūčio 31 d.). M. Zauniūtė nuolat kvietė P. Mikolainį parvažiuoti, o jis aiškinosi negalįs gyventi Lietuvoje slapstydamasis. Greičiausiai savo laiškuose ji užsiminė apie savižudybę, nes jį „išgąsdino baisiu sakiniu“:

*The Female Line of Book-smuggling: The Letters of
Petras Mikolainis to Morta Zauniūtė*

Apmąstyk, kaip svarbus ir didis darbas prieš mus stovi, reikalaujantis visų dvasės pajiegu, prieš ką turi išnykti visokios svajonės apie tragedijas. Toks pasikėsinimas būtų nepakeliamas tėveliams ir toks veikimas būtų atkreiptas tiesiog į juos. Tamista turi mest tą mintį ir užsiimti nauja. (1908 m. birželio 25 d.)

P. Mikolainiui Amerikoje reikėjo jaunos, gražios ir svarbiausia – sveikos: „Čėdyk nervus ir sergėkis priežasčių, kurios sukelia ligą. Kitaip darant, paskiaus gal pastoti sunkios pasekmės – o tos nugramzdyti visą mūsų mizerį“ (1902 m. spalio 14 d.); „Viską padėk į šalį ir rūpinkis atgavimu sveikatos“ (1908 m. birželio 25 d.). Be to, sveika, energinga moteris reikalinga ir tautiniams siekiams įgyvendinti: „Sergėkis visų tų priežasčių kurios teip ardo sveikatą, o rupinkis ją visiškai pataisyti, idant atliktumei darbą kuris laukia, kam reikia tvirtos sveikatos“ (1908 m. birželio 17 d.).

1908 metų vasarą M. Zauniūtė pabuvojo Vilniuje pas Mariją Šlapeliene, tikėjosi pailsėti. Ji informavo P. Mikolainį, kad nesveikuoja motina ir brolis Erdmonas, matyt, rašė apie vegetarizmą, nes P. Mikolainis atsakė nežinąs jokios vegetarizmo naudos ir jo pažįstami vegetarai esą nervingi ir rūstūs žmonės.

Nepasitikėdama savimi kaip moterimi M. Zauniūtė nuolat savotiškai „tikrinosi“ ir tikrino P. Mikolainio jausmus jai: „Tu man nurodei, jog „ne taip sunku yra rasti žmogų – moterį. Jieškant vien moteriškės nėra sunku, bet jieškant gyvenimo draugės, tai veik tas pats, kaip mirus motinai tėvas negal rasti likusiems vaikams motinos“ (1908 m. birželio 12 d.). Tolimesnės laiško eilutės vargu ar galėjo ją paguosti:

Kalbinau (vedyboms – Ž. K.) vieną, vidutinio apsišvietimo, socialistę, ir štai ką ji laiku pasakė: „aš tau neskusiu ropučių, nemazgosiu puodų. Kaip galėsiu, tai pirksiu didelį šunį“ ir ką tik nepasakiau – gal puodams mazgoti. [...] Ir toji socialistė, matomai, norėjo tekėti, bet šunį mylėti. Vaikus atiduotų į socialistišką įstaigą auginti – it artistas paduotų savo darbą užbaigti bepročiui. (1908 m. birželio 12 d.)

1909 m. rugpjūčio 9 d. laiške P. Mikolainis logiškais argumentais įtikinėja vedybų nauda ir būtinybe, tačiau, matyt, tas mintis daugiau adresuoja sau nei M. Zauniūtei:

[...] senų nevedėlių likimas yra tamsus: netinkame nė prie jaunų, nė prie vedusių, ir vėliaus, senatvėje, pastosime neapkenčiamais prie kitų gyvenant, jeigu nebus ištekliaus įsitaisyti sau gyvenimo nepriegulmingo, o ką ir galint, tai vis pavieniui stokuos simpatijos ir kiti žmonės patarnaus tiktai dėlei naudos įgijimo. [...] Pagal prigimtį nė vienas gyvūnas pavieniui negyvena, bet vis porose – vyriškis ir moteriškė. Žmogus

manydamas esąs labai protingu, laužo prigimties įstatymus – celibatu ir skaudžiai nuo to kenčia. (1909 m. rugpjūčio 9 d.)

Kad P. Mikolainio amerikietiškaime gyvenime egzistavo kažkokia „socialistė“⁴, patvirtina ir kitas, daugiau nei po metų rašytas laiškas. M. Zauniūtė greičiausiai teiravosi apie jos išsilavinimą, interesus, nes pirmieji laiško žodžiai: „Toji socialistė skaito geras knygas – iš politiškos ekonomijos. Bet svajotoja, nežiuri į praktišką gyvenimą arba nemoka žiurėti. Gerai, kad laike pasakė nemazgosianti puodų. Bet tiek to“ (1909 m. spalio 12 d.).

Vėlyvieji P. Mikolainio laišakai – atsainaus tono, ženklinančio santykių baigtį: „Kad mudu į vieną pusę abu trauktume, tai mūsų pažanga sustotų. Dabar, kad griežti klausimai keliami, tai stengiamės ant jų atsakymą duoti, daugiau galvoti ir nuodugniaus tiesą pažinti. Argumentacija reikalinga“ (1909 m. spalio 12 d.). Tame pačiame laiške P. Mikolainis ironizuoja: „Tu turbūt įsiskaitei į kokios katalikiškos šventosios gyvenimą, jog taip giri vienystę, kaip gražiausią žolyną – aš pridėsiu dagis, savmylystę“, užsimena, kad prie laikrodžio „lenciūgėlio“ nenešiojęs (1909 m. spalio 12 d.); „gal užuomina, kad nieko nedovanotų, o gal rašoma apie dovanotą, bet neberekalingą daiktą“ (Baltrušaitytė, 1998, 71). Paskutinis laiškas M. Zauniūtei tik dalykiškas (apie knygų siuntinius, pardavimus, spaustuvių reikalus *etc.*). Laiško pradžioje suformuluota padėka skamba kaip atsisveikinimas: „Drauge: – Muziką ir 3 siuntinėlius knygų gavau. Labai ačiū! Gerai pažįstu kraustymosi darbą, ir gerai žinau jog prisidirbai virš kuniškų ir protiškų pajiegy, už ką pasiskaityk sau ir atmokėstį, ir priimk mano padėkavonę“ (1909 m. lapkričio 25 d.). Tais pačiais metais P. Mikolainis veda Ievą Bujauskaitę, apie kurią *Lietuvių enciklopedija* (t. 18) rašo: „1909 ištėkėjusi už P. Mikolainio, buvo aktyvia jo darbų talkininke“ (Novickienė, 1959, 427)⁵. Šiuo laišku baigiasi keturiolika metų trukusios P. Mikolainio ir M. Zauniūtės sužadėtuovės ir bendravimas.

M. Zauniūtė neišvyko į JAV galbūt ne tik dėl impulsyvaus P. Mikolainio charakterio, nuolat trūkinėjančių jų santykių, bet ir dėl jo laisvamaniškų pažiūrų į santuoką. Gyvendamas Naujajame pasaulyje, susipažinęs ir su Europa, jis laikėsi modernesnio požiūrio į vyro ir moters ryšius – siūlė draugės statusą ir notaro patvirtintą „kontraktą“. Matyt, tai netiko

M. Zauniūtei, nes vėlesniuose jo laiškuose situacija švelninama: „Dėlei sutarimo padarysime kaip norėsi. Pirmia reikia gauti daleidimas o paskui daryti kontraktas-vinčionė pas kunigą ar notarą. Rašau apie tai dėlto, idant nemanymei gal aš noriu visai palaidai gyventi“ (1908 m. gegužės 13 d.). Kviesdamas Mortą į Ameriką (studijuoti universitete ir pradėti su juo bendrą gyvenimą), siūsdamas jai žiedus, žadėdamas atsiųsti pinigų („suprasi ką šiuomi pasakiau“), P. Mikolainis patikina: „Įvardinimo ir pilno parašo aš noriu todėl, kad parodytum kam kalbi ir kad ta savo kalba patvirtintumei. Šiaip išrodo, jog nedrįsti. Ir nesijausk užgauta, bet klausyk iš atviro pasikalbėjimo nuo širdies“ (1909 m. rugpjūčio 11 d.).

Pagrindinis svirtas, lėmęs M. Zauniūtės atsisakymą vykti į JAV, buvo jos pačios abejonės dėl šeimos su P. Mikolainiu kūrimo. Nors to meto lietuvių inteligentija labai aiškiai formavo lietuvių šeimos modelį, tačiau moters vaidmuo jame nebuvo iki galo apibrėžtas. Dažnu atveju ji buvo spraudžiama į tuos pačius patriarchalinės šeimos rėmus arba skatinama rinktis viengungystę kaip įsisąmonintą alternatyvą tradicinei šeimai. 1909 metų P. Mikolainio laiškuose galima atsekti, kad M. Zauniūtė jau buvo apsisprendusi vienišosios gyvenimui.

Taigi moters ir vyro bendro darbo vizijos fone M. Zauniūtės ir P. Mikolainio komunikacijos atvejį galima apibrėžti kaip „nevykusį“ – neišsipildę pagal tautinės šeimos modelį kurti tarpasmeniniai ryšiai: „Vyras ir moteriškė budami idėjos žmonėmis lengviau savo idėjas praplatins, užaugis ideališką šeimyną, bus gyvu paveikslu visiems, ko nevedžiusiai niekad nepadarys“ (1909 m. spalio 12 d.). Ideali tautinės šeimos projektai su tobula „susipratusia“ žmona buvo daugiau įsivaizduotas ir prisiskaitytas dalykas.

Svarbi tautinės šeimos modelio neišsipildymo priežastis – ir pačių moterų savivoka. Spaudos draudimo laikotarpis, knygnešystė buvo labai svarbūs moteriškosios savimonės tapsmui. Tačiau auklėtos tautinio atgimimo dvasia, diskutavusios apie moters ir vyro lygiateisiškumą, jos taip ir neperžengė barjero, galinčio išlaisvinti jas nuo priklausomybės tėvui, broliui, mylimamajam, vyrui. Moterims ir toliau svarbiausias liko aukos motyvas: „pirma, pasiaukojamas darbas tėvynės labui; antra, kaip visuomeninių-socialinių sąlygų aukos ar pasiaukojančios (visuomenei ar šeimai). Nors iš pirmo žvilgsnio šios dvi aukos formos – paaukojimas ir pasiaukojimas – atrodo skirtingos, net priešingos, bet tarp jų išsitenka visas XIX–XX a. sąvartoje moteriai prieinamų vaidmenų repertuaras“ (Daugirdaitė, 2004, 223).

⁴ Nepavyko nustatyti, ar čia kalbama apie būsimąją P. Mikolainio žmoną Ievą Bujauskaitę, ar apie kitą moterį.

⁵ Ieva Bujauskaitė, kaip ir P. Mikolainis, gimusi Suvalkijoje, 1895 metais, būdama dvylikos, kartu su tėvais atvyko į JAV, kur aktyviai įsitraukė į lietuvišką veiklą.

Dauguma kultūrininkų (tarp jų ir Morta Zauniūtė) liko „įstrigusios“ tarp laisvės ir priklausomybės, tarp tradicijos ir modernumo. Feminizmo teorijoje žinomas „įkalinimo“ tapatybėje sindromas, kai tapatybės pagrindu pasirenkamas tam tikras, dažniausiai vienas saistantis faktorius. P. Mikolainiui, panašiai kaip ir Jonui Basanavičiui, Jonui Kriauciūnui, ko gero, reikėjo moters, kuri savo gyvenimiška auka inkorporuojama į kultūrinį darbą dirbančio vyro gyvenimą. Ir tokią moterį jis rado. Tačiau kartu su vyru perėjęs visus partneriškos veiklos etapus, paaukojęs tam gyvenimą ir sveikatą, paaiškėja, kad pačiai moteriai, jos autentiškai saviraiškai, jau nieko nebelikę. Tai ir buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios M. Zauniūtė ir kitos to meto šviesuolės mūsų kultūros istorijoje liko tik šviesuolių vyrų mylimosiomis, marginaliomis kovotojomis už lietuviybę.

Archyvą praskleidus

Plymouth, Pa. Spal. 20, 1902

Kaip jūs ten visi suprantate abelnus reikalus, tautiškai materijališkus, aš negaliu suprasti. Šaukiate, kad pas jus liepsnoja karšta tėvynės meilė ir savo įiegas pašvenčiate ant tėvynės aukuro, o tuomi tarpu viską⁶ griaujate ir pagal jūsų planą, sykiu ir darbą, iš kalno sakau, kad nieko neišeis. Pirm tūlo laiko mė rašai, kad katalogą ir Kalendorių pavesčiau „Varpui“. Ant katalogo pasitikėjai iš kalno, bet ant kalendoriaus ne, turėjai baimę. Dabar jau ir „visas katalogas Tau nenor patikti“. Atmink, kad mano sutaisytam katal. ir kalendoriui nereikalauju cenzorių nė abrobatorių! Vienok jūs padarėte mą patyčias ir kalendorių paliekate kitam metui. O aš liečiau ir laiku viską parūpinau, kad kalendorius turi būti ant 1 spalnio. Pagal tokį idijotišką planą ir darbą viskas nugarmėjo. Baimijiesi apie gyvenimą, bijaisi bado – „nesiseks – metu viską ir sudie“. Jeigu ir toliau klausysis ir tikėsi idijotams, tai badas ateis labai greitai. Ir nesiseks Tau, jeigu nedarysi pagal praktiškas rodas ir pagelbą. Jeigu klausydama idijotų ir toliau gaišinsi visa reikalą, kaip dabar kad padaryta, tai mesk viską šalin šiandien, tegul viskas griuiva šiandien, negu griutu rytoi. Ale atmink, kad už tą griuimą puola ant Tavęs atsakymas, nes tame ne Tavo vienos reikalas, bet visos tautos. Bijai skolu, bet kad paimti pinigą ir išteklių turėti, tai nieku budu negalima prikaltėti. Ak teip darydama, tai tik skolas gali ir daryti. Kortelė rašyta 6 Spal. Ir sėdi namieje, rašai, o Tilžėje už gyvenimą reik randą mokėti?

Dabar mano paskutinis žodis:

Jeigu apsiimi atlikti viską teip, kaip aš rodyju, niekieno neklausydama ir kiteip nedarydama, tai nešk kalendorių pas Mauderode⁷ ir duok atspausti 6000

⁶ Šiame ir kituose P. Mikolainio laiškuose pieštuku pabraukta greičiausiai pačios M. Zauniūtės.

⁷ Otas von Mauderode (1852–1909) – spaustuvininkas. Jo spaus-

egz. Prie visų apdarant pridėsi savo katalogą. Į apgarsinimus turi patalpinti visas vertas knygas, kurias nurodysiu. Reklama laikraščiuose turi skambėti ir tai plačiausiai.

Kalendorių gal galės atspausti iki Gruodžio 1, vėliausiai iki 15. Kalendorius kitam metui netinka palikti, nes apart poros straipsnių viską reiktų numesti.

Jeigu nemislyji teip daryti, kaip aš patariu, tai žinokitės jus ten tai visi galvočiai. Knygas reiks paduoti Manderodei ir su juomi į susinešimą stoti. Vokiečiai mat geriaus tokius reikalus supranta ir atliks, prie kurių lietuvius nė su botagu negali privaryti. Knygos išleidžiamos ne dėlto, idant gulėtų, pūtų, žiurkės jas būtų, bet dėlto, kad jos į reikalaujančių rankas patektų. Ir tauta knygų reikalauja, ir reikia paduoti, nežiurint, kad nauda už tai tenka svetimiams. Lapino nebuvo galima pertikrinti. Su Tavim ir tas pats. Jeigu tauta negal gauti savo raštus nuo savųjų, tai gaus nuo svetimų. Šią nedėlią išsiunčiau 2000 egz. „Kaip sutaisytas žmogaus kunas“. Naujų knygų nė Gramatikų nepriedu dėlto, nes nežinau, kaip vis reikalas. Kad bus viskas gerai, tai atsiusiu paskiaus. Pasiunčiant mą reik už tai atsakyti, o nežinant tikrų dalykų stovio – susilaikau. Baikų ir patyčių su tokiais reikalais aš nedarau.

Jau 6 mėnesiai kaip netekome katalogo ir per tokį puikų darbą pora šimtinių šalin. Katalogas gatavas, bet neišsiūstas. Aš teip nedarydavau ir nedarau. Reikalai svetimo gešefto mą lygus su mano.

Kad darysi pagal mano norą ir rodą, tai užtikrinu, kad išėsi gerai. Kad spausdinsi kalendorių, tai gal reikėti pinigų, apie ką gavęs žinia prisiusiu. Jeigu nespausdinsi kalendoriaus ir nepradėsi praktiškos prekystės, tai kalendoriaus rankr. sugražink mą atgal. Už dainas butumėm jau senei turėję sviežio pinigų. Ačių tau, ir šiandien nieko nėra dar. Jeigu bučiau su Maud. susižinojęs, be abejonės but jau užbaigta senei buvę.

Nuo Jankaus⁸ aš gana persergėjau – dabar persitikrinai. Bet aš J. nekaltinu visai. Žinant nereik susidėti. Mano nervai! Energija...

P. Mikolainis

New York, Berželio 12, 1908

Mano Drauge: –

Viską padėk į šalį ir rupinkis atgavimu sveikatos. Netikėsi kaip mane išgąsdinai su tokiu baisiu sakiniu...⁹

tuvėje Tilžėje, veikusioje 1881–1944 metais, buvo išspausdinta daug vertingų visuomeninių, politinių ir kultūros leidinių.

⁸ Martynas Jankus (1858–1946) – Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, publicistas, spaustuvininkas, vienas *Aušros* leidėjų. P. Mikolainis ilgus metus ne tik bendradarbiavo su M. Jankumi, bet ir varžėsi su juo, pykosi ir taikėsi, savotiškai konkuravo, ir tik paskutiniaisiais gyvenimo metais „prieblėso ir Mikolainį lydejęsi nuoskauda, kad beveik visi lietuvių spaudos atgavimo laikotarpio nuopelnai priskiriami vis tam pačiam žmogui – Martynui Jankui“ (Mikulėnienė, Selenis, 2012, 29).

⁹ M. Zauniūtė čia, matyt, užsimena P. Mikolainiui apie pasitraukimą iš gyvenimo. Nervinis išsekimas, psichologinis nuovargis, depresija lydėjo ją iki pat gyvenimo pabaigos.

Žmogus tik vieną kartą gyvena, ir dėlto turi sveikatą ir gyvastį branginti. Gana guostis ir apgailėti tuos visus, kurie dėl nei normalių sanlygų nustojo sveikatos ir atsigulė kapuosna, ir jeigu tos sanlygos nebutų buvę teip žiaurios, butų sergėję savo sveikatą, jie gyventų ir dirbtų. Lengva yra mesti gyvastį šalin, bet niekad negalima gyvasties atgauti.

Tamistos laišką aš supratau kaip buvo parašytas, ir nekaltinsi manes už sąjauasmą, už supratimą jo saviškai, nes tai ne mano kaltė. Ir niekas negali kaltinti už simpatiją. Priežasčia buvo ir yra Tamistos rupestis apie mano vakaciją, geismas mano parkeliavimo, noras atpirkti žiedus ir vėl kvietimas keliauti tėvynėn, kad ir ant trumpo laiko, idant neatsitolinčiau. Malonėk man pasakyti tikslą kvietimo parkeliauti? Pati žinai jog Prūsų Lietuvoje gyventi negaliu. Did. Lietuvoje esu praradęs visas tiesas dėl prasišalinimo nuo kareivystės. Iš slapstymosi nebutų jokios naudos ir neilgai tas butų galima, kada čionai galiu tiek dirbti, kiek pajiegiu. [...]

Apmąstytk, kaip svarbus ir didis darbas prieš mus stove, reikalaujantis visų dvasės pajiegių, prieš ką turi išvykti visokios svajonės apie tragedijas. Toks pasikėsinimas butu nepakeliamas tėveliams ir toks veikimas butu atkreiptas tiesiog į juos. Tamista turi mest tą mintį ir užsiimti nauja. [...]

Su žiedais daryk tą, ką ketinai daryti ir malonėk juos priimti kaip dovaną. Aš jau pirmiausia esu sakes jog paskolinsiu pinigų kiek reikiant ir prie to pasilieku. Su skolaščiu daryk kaip nori.

Visatina permaina užsiėmimo, tikiu, sugražintų sveikatą. Dėlto kviečiu atkeliauti ir knygas atvežti, bet skryniais teip įkrovusi, kaip rašiau pirmesniuose laiškuose. Busi mano brangiausia svečiu. Dėlto nesu-sipratimų nesirūpink, ne vaikais esame. Keliauk, kaip greitai galėsi. Kelionė didmariu bus tikruoju vaistu pataisymui nervų.

Viso gero velydamas ir laukdamas.

P. Mikolainis

New York, Berželio 14, 1909

Mano miela ir brangi Morta¹⁰,

Nesumanau nė ką ir manyti, nė daryti, nesulaukdamas nuo Tavęs atsakymo ant mano laiško per velykas rašyto ir paskesnių, ir niekaip negaliu išrišti priežasties Tavo tylėjimo. Gal Tu mane užmiršai?

Negaliu aprašyti Tau savo dabartinio padėjimo, kuriame esu, iš priežasties praėjusios nakties sapno, kuris mane, it šūvis užgavo.

Rodosi buvau Vilniuje ir susitikau su Dr. Basanavičium, sumenkusiu, pražilusiu, ir jis sako man: „Rytoj bus mano vestuvės su pana Marta. Kviečiu Tamista ant mudvieju vestuvių“.

¹⁰ Tai vienintelis archyve esantis P. Mikolainio laiškas M. Zauniūtei, išsiskiriantis jausmų atvirumu. Kurį laiką nesulaukęs M. Zauniūtės laišku, jis dalijasi baugiu sapno įspūdžiu: jo sužadėtinė teka už tautos patriarcho!

Nusiminiau, bet slėpdamas tai, atsakiau: „Malonu tai girdėti, bet ji mano; ji man seniai, seniai pasakė, jog aš esu jos vienatinis numylėtinis, ir tikiu jog ji savo duota žodį išpildys“.

Ir pabudau, išsigandęs, net drebėdamas.

Netikiu sapnams, ir šiame atvejyje netikiu kad kas panašaus butu įvykę. Bet pati gali atspėti mano padėjimą nesulaukus taip ilgai atsakymo ir apsiareiškus taip negeistinam sapnui.

Susimildama nevilking ir atsiliepk ko greičiausiai, išvesk mane iš to negeistino padėjimo, kančios, ilgėsio. [...]

Lukėdamas ant Tavo greito atsakymo, lieku tave sveikindamas ir bučiuodamas, Tavo Petras.

Kaip mamytės sveikata?

New York, Spalio 12, 1909

Gerb. Mortai Zauniutei,
Rokaičiuose.

Brangi mano Drauge:

Toji socialistė skaito gana geras knygas – iš politiškos ekonomijos. Bet svajotoja, nežiuri į praktišką gyvenimą arba nemoka žiurėti. Gerai, kad laiku pasakė nemazgosianti puodų. Bet tiek to.

Tu turbūt įsiskaitei į kokios katalikiškos šventosios gyvenimą, jog taip giri vienystę, kaip gražiausią žolyną – aš pridėsiu dagis, savmylystė. Nevedžiusiai lieka skolingais draugijai, nes neatiduoda skolos – gyvasčio, kurį yra gave. Egoistai!

Aš rašiau jog nevedžiusių likimas – ateitis yra tamsus. Jie netinka prie jaunųjų nė prie vedusių. Tu sakai, jog Tave nešiotų, kad galėtų. Bet palauk dar 40–50 metų, tai matysi, kaip jie nešios. Buvau susirgęs keletą dienų Niagaroje dėl netinkamo maisto, tai norint vandens tikrai, gali atsikelti ir eit atsinešti. Bet mano baimė beabejonės yra tuščia, nes šiandien vis daugiau visur statoma pavargėlių – nevedžiusių, neturinčių kur pasidėti – namų, kuriuose vietos bus gana. Amerikoje tankiai kyla balsai, jog reikia uždėti mokesčius nevedusiems vyrams, užlaikymui nevedusių merginų. Vedusieji yra geresniais idealistais, negu nevedžiusiai. Vyras ir moteriškė budami idėjos žmonėmis lengviaus savo idėjas praplatins, užaugis ideališką šeimyną, bus gyvu paveikslu visiems, ko nevedžiusiai niekad nepadarys. [...]

Baimijiesi apie mano pažangą, nenorą knygų skaityti, kurias pasiulei. Gerai, atsiusk, skaitysiu tuom pačiu laiku.

Papuošalai pas mane jau seniai nustojo vertės. Lenčiugėlio prie laikrodžio nenešioju jokio dėlto dviejų priežasčių. Viena, tai reiškia primityviškumą, o antra, tai kišelninkui lengviaus ištraukti laikrodėlį.

Kad mudu į vieną pusę abu trauktume, tau musu pažanga sustotu. Dabar, kad griežti klausimai keliami, tai stengiamės ant jų atsakymą duoti, daugiau galvoti ir nuodugniaus tiesą pažinti. Argumentacija reikalinga.

Tavo nuomonė apie musu lietuviškus socialistus yra teisinga. Su pagarba,
P. Mikolainis

Archyviniai šaltiniai

Mikolainis P., Laiškai. – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. Lietuvių rašytojų, mokslo ir visuomenės veikėjų fonas. F1–F471, F1–D566.

Literatūra

- Baltrušaitytė B., 1998, Nueinančioji. – *Sugrįžimai*. Vilnius: Vaga, 31–142.
- Baltrušaitytė B., 1998, Užmirštoji Marta Zauniūtė. – *Mažosios Lietuvos moterys*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 54–79.
- Bleizgienė R., 2009, *Moters tapatybės problema XIX a. pabaigos – XX a. pradžios moterų kūryboje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Bleizgienė R., 2011, Vyrų, žmonos ir ne tik (Moterų ir vyrų bendradarbiavimo modeliai XIX a. pab.–XX a. prad.). – *Vilniaus universiteto Lyčių studijų centro mokslinės konferencijos „M. K. Čiurlionis ir Sofija Čiurlionienė“ pranešimo tezės*, 2011 m. rugsėjo 30 d. – <http://www.lsc.vu.lt/assets/files/Dokumentai/Pranesimu%20tezes.pdf> (žiūrėta 2012-12-04).
- Daugirdaitė S., 2004, Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje. – *Raidžių draudimo metai*, sud. D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 223–234.
- Kaluškevičius B., Misius K., 2004, *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai: 1864–1904*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Kaunas D., 1986, *Iš lietuvių knygos istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų*. Vilnius: Mokslo.
- Kaunas D., 1993, *Donelaičio žemės knygiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

The Female Line of Book-smuggling: The Letters of Petras Mikolainis to Morta Zauniūtė

- Kočiubaitis V., 2008, V. Kudirkos raštų rengėjas ir knygnešys nuo Vištyčio. – *Sūduvos gidas*. – http://www.suduvosgidas.lt/lt/?cid=1152&new_id=4239 (žiūrėta 2012-12-04).
- Marcinkevičienė D., 1999, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.
- Masaitienė D., 1999, Vyrų ir moterų kalbėjimo skirtumai. – *Feminizmas, visuomenė, kultūra*. Straipsnių rinktinė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 50–56.
- Mažiulis A., 1959, Mikolainis Petras. – *Lietuvių enciklopedija* 18. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 427–428.
- Mikolainis P., 1997, Atsiminimai iš „Varpo“ gyvenimo. – *Knygnešys: 1864–1904 (3): Petruui Ruseckui pagerbti*, sud. V. Merkys. Vilnius: Istorijos institutas, 138–151.
- Mikolainis P., 2012, Iš kovos atgavimui spaudos. – *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*, sud. D. Mikulėnienė. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 204–279.
- Mikulėnienė D., Selenis V., 2012, Petras Mikolainis – knygnešys, leidėjas, publicistas. – *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*, sud. D. Mikulėnienė. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 15–37.
- Nauburas M. E., 1966, Zauniūtė Morta. – *Lietuvių enciklopedija* 35. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 61.
- Novickienė B., 1959, Mikolainienė-Bujauskaitė Ieva. – *Lietuvių enciklopedija* 18. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 427.
- Selenis V., 2012, Laiškai – istorijos šaltinis: ką byloja Petro Mikolainio korespondencija. – *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*, sud. D. Mikulėnienė. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 45–65.